Agrárinnovációs központok a kertészetben

Kovács Teréz

Kulcsszavak: agrárfoglalkoztatottság, gazdaságfejlesztés, kertészet, összefogás, TÉSZ.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A bemutatásra kerülő három településen a mezőgazdaság piacgazdaságra való áttérése eltérő alapokról indult, ezért különböző, de ugyanakkor eredményes agrárinnovációs utat járt be. Soltvadkertre leginkább az jellemző, hogy az eredményeket egyéni stratégiák mentén érték el, főleg azért, mert ők a vállalkozásaikat nem a rendszerváltáskor, hanem már korábban elkezdték.

Mind Kisvejke, mind Mórahalom esetében egy-két külső személy kezdeményezte a fejlesztést, és amikor a bizalom és az együttműködés beindult, akkor erősödtek meg a helyi kezdeményezések. Nagyon fontos, hogy az a kívülálló, aki fejleszteni szándékozik, az ne csak hozzáértő, hanem önzetlen, a helyiek számára rokonszenves és megbízható személy legyen.

Az aprófalu Kisvejkén, a tanyás térségű Mórahalmon és a polgárosult kisvárosban, Soltvadkerten munkaigényes mezőgazdaságra épülő prosperáló vállalkozások jöttek létre. Ahol a mezőgazdaságnak ezek az ágazatai fejlődnek, ott akad bőven (napszámos) munka a szakképzetlen és iskolázatlan szegény rétegek számára, és ahol ez megvan, ott nem jellemző az elszegényedett egzisztenciák széles tömege. Napjainkban a településfejlesztésben a munkanélküli szegény rétegek munkához juttatása vált a legfontosabb kérdéssé, és ezt a problémát a bemutatásra kerülő települések eredményesen kezelik.[1]

BEVEZETÉS

Az elmúlt évtizedek gazdasági átalakulásának egyik negatív következménye a foglalkoztatás csökkenése. Míg a foglalkoztatottak száma 1980-ban 5,0, 1990-ben 4,5, 2007-ben 3,9 millió volt. Ez azt jelenti, hogy az aktív korú lakosság (15–70 év) közül csak minden második dolgozik. Ezzel az aránnyal Magyarország az EU-27-ek között az utolsó előtti helyet foglalja el. A foglalkoztatáscsökkenés kisebb mértékben tudható be a lakosságszám, benne az aktív korúak csökkenésének, sokkal nagyobb mértékben a munkahelyek megszűnésének. A munkahelyek megszűnése nem minden települést érintett azonos mértékben. Ilyen tekintetben a legjobb a helyzet Budapesten, továbbá a nagyvárosokban, de minél távolabb fekszik egy település a jó munkahelyi ellátottságú városoktól, annál rosszabb helyzetben van a foglalkoztatás tekintetében.

A foglalkoztatottságcsökkenés nem minden gazdasági ágazatot érintett azonos mértékben. A legnagyobb visszaesés az agrárgazdaságot sújtotta. 1990 és 2007 között a mezőgazdaságban a foglalkoztatottak aránya harmadára csökkent. 2007-ben az összfoglalkoztatottak 4,7 százaléka található a mező-, erdő-, vadgazdaságban és a halászatban. A számok tükrében ez 182,9 ezer főt tesz ki. Ez a csökkenési folyamat még napjainkban sem állt meg, és az sem tudott, hogy meddig tart.

[1] A tanulmány a szerző Debreceni Egyetemen elhangzott habilitációs előadásának átdolgozott változata.

Az agrárgazdaság, benne a foglalkoztatottság szerepének csökkenése magával rántja az ágazathoz kapcsolódó inputgyártás, a műtrágya, a vegyszerek, a mezőgazdasági gépek, mindezek működését szolgáló szolgáltatás, valamint az élelmiszergyártás visszaesését is. Ez utóbbinak már napjainkban is szemtanúi vagyunk. Egyébiránt Magyarország agroökológiai adottságai, az agrárszakemberek felkészültsége és a hagyományok is lehetővé tennék az agrárfoglalkoztatottság akár enyhe növelését is. Természetesen nem a termelékenység csökkenése árán, hanem a hozzáadott érték növelése révén kellene az agrárfoglalkoztatottságot növelni.

Az agrárfoglalkoztatottság jelentős területi különbséget mutat (1. táblázat).

1. táblázat

A mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma és aránya

Régió	A mezőgazdaságban foglalkoztatottak				
	száma, ezer fő	megoszlása, %	az 1990. évi %-ában	foglalkoztatottakon belüli aránya, %	
	2005			1990	2005
Közép-Magyarország	17,8	9,5	19,4	6,8	1,4
Közép-Dunántúl	18,6	10,0	25,5	14,6	4,1
Nyugat-Dunántúl	20,3	10,9	27,0	16,6	4,9
Dél-Dunántúl	22,8	12,2	26,3	19,8	6,6
Észak-Magyarország	15,4	8,2	20,4	13,6	3,7
Észak-Alföld	33,5	17,9	24,4	21,8	6,6
Dél-Alföld	58,4	31,3	36,5	26,5	12,0
Összesen	186,8	100,0	26,7	15,5	4,9

Forrás: A mezőgazdaság fejlettségének regionális különbségei. 56. o.

A legmagasabb (12,0%) arány a Dél-Alföldön van, majd a második helyen azonos aránnyal (6,6%) az Észak-Alföld, illetve a Dél-Dunántúl áll. A legalacsonyabb agrárfoglalkoztatás természetszerűleg Közép-Magyarországon található (1,4%), de hátulról a második helyen az egyébként legalacsonyabb foglalkoztatottsággal és gazdasági szempontból legelmaradottabb régiónk, Észak-Magyarország áll. Ott a mezőgazdaság csak a foglalkoztatottak 3,7%-ának ad megélhetést.

Még nagyobb különbségeket tapasztalunk akkor, ha az agrárfoglalkoztatottságot települési szinten vizsgáljuk. Előfordulhat, hogy két szomszédos település egyikén magas a mezőgazdaságból élők aránya, a másikon meg alacsony, sőt egyáltalán nincsenek mezőgazdaságból élő személyek. Holott az agroökológiai adottságok és a gazdasági fejlettségi mutatók hasonlóak.

Az alábbiakban a Tolna megyei Kisvejke, a Csongrád megyei Mórahalom, illetve a Bács-Kiskun megyei Soltvadkert agrárinnovációs központjainak bemutatására kerül sor. Ezeken a településeken a lakosság döntő része kertészeti kultúrával foglalkozik. A kertészet a mezőgazdaság munkaintenzív ágazata, és a kertészeti termeléssel szinte kizárólag az egyéni gazdaságokban foglalkoznak. A KSH-adatok szerint 2000 és 2007 között közel 40 ezer egyéni gazdaság hagyott fel a zöldség-

termeléssel, és már csak 24 ezer ilyen gazdaság maradt. 2000 és 2007 között mind a gyümölcs-, mind a szőlőtermelő gazdaságok száma – nem olyan nagy mértékben ugyan, mint a zöldségtermelőké, de – jelentősen csökkent. Éppen ezért fontos a kertészetben működő, pozitív példaként szolgáló vállalkozások megismerése, bemutatása.

A KISVEJKEI GYÜMÖLCSTERMELŐ INNOVÁCIÓS KÖZPONT

Magyarországon 1994-ben kezdődött a *Gyors Reagálás Program,* amit az Amerikai Egyesült Államok finanszírozott. A program 1994–1999 között működött, és kettős célja volt:

1. Kifejleszteni egy olyan rendszert, amely reagálni tud a privatizáció és a szerkezetátalakítás nyomán fellépő *létszámleépítésekre*.

2. Kialakítani egy *alulról építkező kistérségi gazdaságfejlesztési modellt*.

Kisvejke 440 fős kis falu a bonyhádi kistérségben, 40 km távolságra Tolna megye székhelyéhez, Szekszárdhoz. Kisvejkén az 1990-es évek elején tönkrement a téesz, és a munkahelyek megszűntek. Az emberek kilátástalan helyzetbe kerültek, és azt érezték, hogy helyben nem lehet semmit kezdeni. Ekkor „elhozta" Kisvejkére a Gyors Reagálási Programot a Munkaügyi Központ egyik Tolna megyei alkalmazottja, aki külső szakértőként vett részt a program megvalósításában. Ő volt a kezdeményezője és koordinátora az ún. „Téli esték" címen szervezett összejöveteleknek, műhelymunkáknak. Az elért eredményekről a VI. falukonferencia-kötetben is beszámolt (*Nagy*, 2003).

Kisvejkén a *Gyors Reagálási Program* 1996-ban azzal kezdődött, hogy felkerestek 50-60 olyan embert, akik potenciálisan résztvevői lehetnének a helyi fejlesztésnek. Többszöri találkozások, beszélgetések, úgynevezett műhelymunkák eredményeként a résztvevők eldöntötték, hogy a mikrotérséget *gyümölcstermelő tájjá* fejlesztik. Ennek megvalósítása érdekében néhányan elkezdtek készülni gyümölcsfa-telepítésre. A leendő telepítőknek tanfolyamokat (pl. metszési tanfolyamot), szakmai kirándulásokat szerveztek. A programban részt vevők között nagyon jó, szinte baráti kapcsolat alakult ki, hiszen egyre jobban megismerték egymást, és rájöttek, hogy sorstársak, mert előttük ugyanazok a megoldandó feladatok álltak.

Ezután a megfogalmazott elképzeléseket népszerűsítették, terjesztették, amit úgy értek el, hogy akik a műhelyfoglalkozásokon részt vettek, elmentek a környékbeli falvakba, ahol közvetlenül tájékoztatták a lakosság jelentős részét arról, hogy mi készül a térségben. Ennek során újabb embereket szerveztek be a programba.

Mindeközben a *Földművelésügyi Minisztérium* szőlő- és gyümölcstelepítésre 40–50 százalékos telepítési támogatási pályázatot írt ki. A kisvejkeiek pályáztak, és a telepítési költségekhez nyújtott támogatást kihasználva a térségben 250 hektár kiterjedésű új ültetvényt hoztak létre. A táj képe már messziről nézve is látványosan megváltozott, mert azelőtt a dimbes-dombos vidéken csak szántóföldek voltak, a telepítés után pedig két-, négy-, öt- vagy húszhektáros gyümölcsösök virulnak. A legkisebb birtokosnak fél-, a legnagyobbnak összesen 20 hektáros területe volt.

A mezőgazdasággal foglalkozók általában az átlagosnál bizalmatlanabbak az új dolgokkal szemben. Így volt ez Kisvejkén is, de az első pályázati sikerek, a közös erőfeszítések eredményei után elszállt a bizalmatlanság. Ennek nyomán 1997-ben megalakult a *Kisvejkei Gyümölcstermesztők Egyesülete*. Az Egyesület az 1997-es Phare vidékfejlesztési pályázaton elnyert egy hűtőház-beruházási támogatást. A hűtőház nagyon fontos volt az alma értékesítésében. Korábban ugyanis a gyümölcsöt

a „földről adták el". A hűtőház megépülésével az almatermést a hűtőházba vitték, osztályozták, felcímkézték, becsomagolták, majd betárolták. Az értékesítés infrastruktúrájának megszervezésével egyrészt új munkahelyek keletkeztek a térségben, másrészt a helyi gazdák terményeik értékesítése céljából ki tudták várni a legjobb értékesítési időpontot, és nem kerültek többé kiszolgáltatott helyzetbe. Még ugyanabban az évben megalakult a *Tolna Frucht Szövetkezet* is, amely 2007-ben a *Danubia Frucht Kisvejke Térségi Gyümölcsértékesítő Szövetkezet* nevet vette fel.

A program beindulása és működése azt sugallta, hogy a dolgok jó irányba haladnak, és nincsen szükség további külső segítségre. Néhány év után a szakértőnek azonban azt kellett tapasztalnia, hogy a dolgok helyenként megtorpannak. Ennek oka jórészt abban keresendő, hogy a gyorsan romló gyümölcsök (kajszi, meggy, cseresznye és szilva) termőre fordultak, és ha a kereskedő nem vitte el aznap a gyümölcsöt, akkor az elromlott. Ezért a termés zöméből légyümölcsöt csináltak, és azt konténerekben szállították a nagy gyümölcslé-palackozóknak. A gyümölcs ilyenfajta értékesítése biztosította a legkisebb jövedelmet. Az alacsony jövedelmek feszültségeket eredményeztek, miközben a termőre forduló területek folyamatosan nőttek.

Ezt a helyzetet Kisvejkén a külső szakértő úgy orvosolta, hogy újra elindította a „Téli esték"-et, műhelymunkákat, ahol kiderült, hogy a programban részt vevők nincsenek folyamatosan felkészítve az esetleges problémákra, nem tudja az egyén, hogy mi a feladata a közösségben, és mástól várja, hogy döntsenek a saját sorsáról. Ilyenkor egy-két személy monopolhelyzetbe kerül, a többiek pedig úgy érzik, hogy őket kihasználják. Kiderült, hogy ha például az emberek tisztában vannak az őket érintő gazdasági helyzettel, az árviszonyokkal, az értékekkel, akkor nem lehet őket becsapni. A műhelymunkákon folyamatosan felkészítették a helyieket arra, hogy jól informáltak legyenek, meg tudják oldani a problémákat, és ne használják ki a másikat, hanem segítsenek egymáson. Megértették velük, hogy az egyénnek saját magának kell informálódnia, döntenie és cselekednie minden helyzetben.

Új menedzsmentet is választottak 2003-tól, amely külföldi értékesítési piacokat keresett. Ezután, ha a termés 80%-os érettségi állapotba került, a gazdák leszedték és behozták a telepre a gyümölcsöt, ott farekeszekbe tették, majd hűtött kamionokba rakták, és így szállították külföldre. A kajszit Németországba, Ausztriába, Svájcba, Finnországba, Oroszországba, a Cseh Köztársaságba és Észtországba szállítják a mai napig. A meggyet és a szilvát Oroszországba és Észtországba, a cseresznyét Németországba és Oroszországba exportálják. Ha a szüret jól szervezett, a jó minőségű gyümölcs étkezésiként kerül külföldi piacra. Csak a másodosztályú áru kerül léként vagy a gazdák szervezésében a helyi piacokon értékesítésre. Továbbra is almából termelnek a legtöbbet, amiből az első osztályú betárolásra kerül, azt viszont a belföldi kiskereskedőknek értékesítik folyamatosan. A hűtőkapacitásuk 260 tonna. Külföldre almát azért nem tudtak szállítani, mert nincsen olyan gépük, amely méretre és színre is tud válogatni.

Árbevételük 2008-ban 140 millió forint volt. A *Tolna Frucht Szövetkezetben* 2009-ben a tagok száma 50, és 250 hektáron gazdálkodtak. Nemcsak a tagoktól, hanem másoktól is vásárolnak árut. Beszállítóik 50 km-es körzetben találhatók. A tagoknak azonban 10%-kal többet fizetnek az áruért, de nekik négy százalékot vissza kell fizetniük a szövetkezetnek működési költség címen. Ebből a pénzből többek között télen szakmai előadásokat tartanak a tagoknak a jobb és több termelés érdekében. Azok, akik mellékfoglalkozásban végzik a gyümölcstermelést, egy-más-

fél, főfoglalkozású gazdáknak – a tagok egyötödének – jellemzően 10 hektár a területe. Ezek a területek jelentős napszámos alkalmat nyújtanak a helyi szakképzetlen embereknek.

A kisvejkiek történetében nagy változást jelentett az, amikor tagjai lettek a böhönyei székhelyű *Balaton-Ker TÉSZ Szövetkezetnek*. Nyolcan alkotják ezt a TÉSZ-t (termelői értékesítő szervezet), valamennyien megőrizték önelszámolási egységüket. Előzőleg a kisvejkeiek is kísérleteztek azzal, hogy TÉSZ-szé alakulnak, de ahhoz kevés volt az árbevételük. A *Balaton-Ker TÉSZ Szövetkezet* Kisvejkén jelentős beruházást végzett elsősorban a hűtőház bővítésével, amit 2008 végén és 2009 elején adtak át, és amihez a tagoktól vagyoni hozzájárulást kértek, amely területtől függően 150–300 ezer forintot tett ki.

A *Danubia Frucht Kisvejke Térségi Gyümölcsértékesítő Szövetkezetnek* öt főállású alkalmazottja van, és a főszezonban, június elejétől augusztus végéig, további 30 főnek adnak munkát, de egész évben alkalmaznak pár idénymunkást. Így a Gyors Reagálási Programként kezdődött kezdeményezés másfél évtized alatt fontos szereplővé vált a helyi munkahelyteremtésben.

A MÓRAHALMI ZÖLDSÉGTERMELŐ INNOVÁCIÓS KÖZPONT

Mórahalom 1950-ben, a nagy közigazgatási átszervezéskor a Szegedi-Alsótanya területen lévő tanyaközpontból vált önálló községgé, majd 1989-ben városi rangot kapott. Amilyen gyors lépések történtek a településfejlődésben, ahhoz hasonló fejlődés következett be a rendszerváltás után a mezőgazdaság piacgazdaságra való átállásában. Ennek gyökerei a dolgos és szorgalmas kisparaszti világban, a teljes családban élve a nemzedékek összefogásában, a szakszövetkezet és a gazdamentalitás bizonyos elemeinek továbbélésében vannak, és mindez a rendszerváltás után *nemcsak a visszarendezést könnyítette meg, hanem az újrakezdést is* (*Duró*, 2000–2001).

Mórahalmon az 1990-es évek elején felszámolták a helyi szakszövetkezetet,[2] és 1992 után mintegy 1500, átlagosan három–öt hektáros földterülettel rendelkező magángazda kezdte el, vagy inkább folytatta az évtizedeken keresztül meghonosodott zöldségtermesztését és állattartását. Ezeket a gazdákat kellett versenyképessé tenni a megváltozott piacgazdasági körülmények között, ami egyáltalán nem volt könnyű és szokványos feladat. A gépi ellátottságuk kielégítő volt, és az emberek értettek a munkájukhoz. Tehát a feltételek megvoltak ahhoz, hogy a termelés gazdaságosan folyjon és kiváló minőségű termékeket állítsanak elő. A gazdák mégsem voltak elégedettek, mert a beszerzés és az értékesítés – ami korábban főleg a szakszövetkezeten keresztül folyt – a rendszerváltás után megszakadt. Így, amikor a gazdák „kiléptek" a piacra, akár vásárlóként (hogy beszerezzék a szükséges anyagokat a termeléshez), akár eladóként (amikor a megtermelt termékeket szerették volna értékesíteni), *egyedül és kiszolgáltatott helyzetben találták magukat* (*Nógrádi, 1997*). Ez nem volt egy mórahalmi sajátosság, hiszen a gazdák a rendszerváltás után, bár visszakapták földjeiket, mindenütt hasonlóan nehéz helyzetben voltak. Az, amiben Mórahalom különbözött a többi településtől, az az volt, hogy ott akadt egy paraszti sorból származó, Dániát éppen megjárt ag-

[2] Magyarországon a mezőgazdaság kollektivizálása (1959–1961) alkalmával voltak a kollektivizálásnak enyhébb formái. Ilyenek voltak a „szakszövetkezetek" is, amelyek főleg a Dél-Alföldön terjedtek el. Ezekben a földek egy részét, elsősorban a gyümölcsös és szőlőterületeket, nem vonták be a közös művelésbe, hanem meghagyták a tulajdonosoknak, akik azon akár továbbra is a korábbi módon gazdálkodtak.

rármérnök polgármester,[3] aki rájött arra, hogy a gazdákon segíteni kell. Az önkormányzaton belül megalakult a Mezőgazdasági és Vállalkozási Osztály, ahol a magángazdák bizalmára építve felvállalták az összefogás szervezeti kerete megteremtésének első lépését. Kezdetben az összefogást a gazdák csak úgy tudták elképzelni, hogy az új szervezet, tekintettel a közeli történelmi tapasztalatokra, *nem lesz szövetkezet*. Ezért Kisvejkéhez hasonlóan egyesületet alakítottak egy gazdasági vállalkozás működtetésére. Ekkor Magyarország az egyesületek alapításának lázában élt, hiszen 1945 és 1999 között nem lehetett egyesületet alapítani, de ma, ha valaki gazdasági vállalkozást akar létesíteni, akkor eszébe nem jut, hogy az egyesületi forma legyen. Tehát 1994-ben létrehozták a *Mórahalmi Közös Mezőgazdasági és Vállalkozó Egyesületet* 35 alapító taggal. Az egyesület fő tevékenysége a gazdák tájékoztatása és tapasztalatcseréje mellett a beszerzések koordinálása volt. Ez főleg a műtrágya és a vetőmag közös nagybani beszerzésére korlátozódott, ahol a készpénzzel való fizetés során akár 20 százalékos költségmegtakarítást is elérhettek.[4] A közös beszerzéseknek rendkívül nagy sikere volt, ami ösztönzést adott a további együttműködéshez. Az egyesületi tagok azonban látták, hogy a beszerzésnél sokkal nagyobb gond az értékesítés megszervezése, ezért a következő lépés az értékesítés irányában született meg. 1995-ben az Egyesület a *Mórahalmi Mórakert Beszerző és Szolgáltató Szövetkezet* (Mórakert) megalakítása mellett döntött. Amikor a gazdák már a saját zsebükön érezték a szervezettség előnyét, akkor már *nem tiltakoztak a szövetkezet név használata ellen*. Tehát mindössze egy év kellett ahhoz, hogy megváltozzon a szemléletük. A Mórakert alapító tagjainak a száma 52 volt. Az Egyesület továbbra is megmaradt. A két szervezet párhuzamosan és egymás mellett működött. A Mórakert nonprofit szervezet, és azért jött létre, hogy *a termelőket integrálja,* a termeléshez szükséges termékeket beszerezze és a megtermelt árukat értékesítse. Ahhoz, hogy jelentős előrelépés történjen az értékesítés terén, *szemléletváltásra is szükség volt,* hiszen a tagoknak a zöldségféléiket akkor is le kellett adniuk a szövetkezetnek, ha az a nagybani piaci árnál kilónként egy-két forinttal olcsóbban vette meg az árut. Másrészt az értékesítés beindításához az is kellett, hogy a gazdák elfogadják a szövetkezet által ajánlott kultúrák termesztését. Viszonzásul a gazdák csak a termelésre fordíthatták idejüket, a szövetkezet pedig az értékesítési csatornákat kereste. A Mórakert helyben felvásárolta az árut, és nagy tételben továbbértékesítette azt. Először a nagy fogyasztóknak (kórházak, iskolák) szállított, de amikor Magyarországon megjelentek a multinacionális bevásárlóközpontok, akkortól a Mórakert elsősorban már nekik szállít. Az áruk 10%-át exportálják. A piacképes árukészlet biztosítása érdekében elkészült a hűtőház, a zöldségrakodó, a tároló, a csomagoló, és elindult a termékek mirelit áruvá való feldolgozásának megszervezése is. A beruházások anyagi hátterét EU-s és hazai pályázatokon, illetve a tagok hozzájárulásából szerezték meg. Ezzel elérték, hogy a szövetkezet vagyonát a tagok saját tulajdonuknak tekintették. A mórahalmi önkormányzat erkölcsi és anyagi támogatása kezdettől fogva biztos hátteret jelentett a szövetkezet számára (*Nógrádi*, 1997). A polgármester mellett a Mórakert

[3] A polgármester tisztségét megtartva a Dél-alföldi Regionális Fejlesztési Tanács elnöke, majd a térség egyéni országgyűlési képviselője lett.

[4] Az egyesület kezdetben tagsági díjakból tartotta fenn magát, és nem rendelkezett forgótőkével a beszerzések finanszírozásához. Ezért a beszerzések úgy zajlottak le, hogy a tagok előre összeadták a szükséges pénzt, és ebből vásárolták meg az alapanyagot. A szállítás napjáról a tagok értesítést kaptak, és saját gépjárműveiken hazaszállították az árut, és a továbbiakban ott történt a tárolás.

ügyvezető igazgatójának[5] – aki kezdetben az önkormányzat alkalmazottja volt – és elnökének elévülhetetlen érdemei voltak abban, hogy a gazdák körében kialakult az *egymás iránti bizalom és a párbeszéd,* ami egyfajta új összefogást eredményezett a térségben.

A fejlesztések folyamatosak voltak, így például 1997-ben megindult mintegy 15 hektárnyi területen az Agrár-Ipari Park kiépítése, a kisváros azon belterületének folytatásában, ahol a fenti beruházások már megvoltak. Az országban ebben az időben számtalan ipari park létesült. Agrár-ipari parkot azonban csak Mórahalmon hoztak létre. Ott többek között helyet kapott a Mórakert hűtőháza és raktára, a *Harena Kht.* ládagyártó részlege és a *Mórapríma* zöldségfeldolgozó üzem.

Még 2002-ben a Mórakertet, elsőként az országban, véglegesen elismert zöldség-gyümölcs termelői értékesítő szervezetté, TÉSZ-szé nyilvánították. Ez különösen az EU-s támogatások megszerzése szempontjából fontos. Ugyanakkor a támogatások megszerzéséhez a zöldség- és gyümölcstermesztő TÉSZ-tagoknak is hozzá kell járulniuk, és 2006-ban működésükhöz nemzeti támogatást kaptak. Azóta csak az EU-s támogatásból és a tagi hozzájárulásból tartják fenn magukat *(Hódi, 2007)*:

1. EU-s támogatás – tagi forgalom 1%-a.
2. Nemzeti támogatás – tagi forgalom 2,05%-a.
3. Tagoktól működési költség-hozzájárulás 4,1%.

A Mórakert taglétszám-növekedése folyamatos volt. Az 1995. évi 52 alapítótaglétszám 2008-ra 769 főre növekedett (1. ábra). Eközben 2005-ben a jánoshalmi, érsekhalmi és bajai almatermelők által létrehozott *Bácskakert*, valamint a zsombói *Dalba szövetkezet* is beolvadt a Mórakertbe. Ezzel a mórahalmi székhelyű Mórakert Dél-Bács-Kiskun megye és Délnyugat-Csongrád megye zöldség- és gyümölcstermelőinek jelentős részét integrálja. Majd például 2008-ban a Csányi (Heves megye) székhelyű *Sasfarm* 18 tagja is beolvadt a Mórakertbe, ők elsősorban uborkatermeléssel foglalkoznak. Kezdetben a Mórakert tagjai mórahalmiak és a környező településekről valók voltak, de ma már összességében 300 kilométeres körzetben 250 településről verbuválódnak. A tagok 40%-a vállalta az EU-s minőségbiztosítási rendszer betartását, aminek az adminisztrációja napi feladatot ró a gazdákra, de ebben a munkában egy főállásban lévő személy naprakész segítséget nyújt nekik.

A 2006. évi 8,2 milliárd Ft értékesítési forgalom több mint biztató volt. Az árak csökkenésével azonban csökkent az árbevételük is. 2007-től a nettó értékesítési forgalomban csak a tagok forgalma van feltüntetve (1. ábra). Ennek ellenére az árbevételük csökkent, mert csökkentek a zöldség-gyümölcs árak is. 2008–2009-ben a Mórakertet is elérte a körbetartozás jelensége. A multinacionális bevásárlóközpontok 40–60 napos határidővel fizetnek és polcpénzt kérnek a beszállítóktól. Egyes tagok más értékesítési lehetőségeket kerestek, de a Mórakert a szerződés szerinti beszállításokat még tudta teljesíteni. Az igazi csapást a bankok hitelezési hajlandóságának megszűnése okozta, ami 2009-ben következett be. A bankok a válságra hivatkozva még egy Mórakert nagyságú szervezettől is megtagadják a hitelnyújtást.

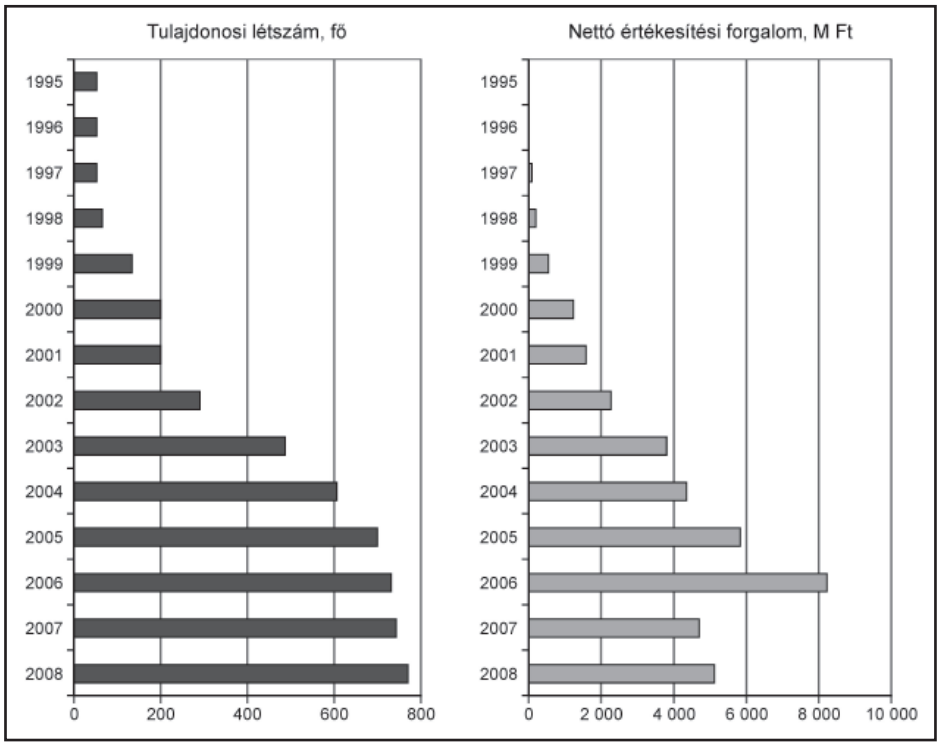
Mórakertnek 80–90 alkalmazottja van, idénymunkában pedig további 30–40 embert foglalkoztatnak. Nagy előnye ennek a TÉSZ-nek, hogy az osztályozáson, hűté-

[5] *Duró Annamária* interjúalanyaitól tudjuk, hogy amikor a leendő ügyvezető igazgató személyében megjelent egy farmernadrágos fiatalember, és felvázolta a szövetkezet jövőjére vonatkozó terveit, akkor még az alapító tagok sem hittek neki, de később, a sikerek láttán úgy megszerették, hogy ma már el sem tudják képzelni a Mórakertet nélküle.

sen túl a mirelitgyártás irányába is elmozdult. Ez már egyfajta alapanyag-feldolgozás, ami akkor indul el, ha a zöldségfélék értékesítési ára alacsonyan alakul.

I. ábra

A Mórakert növekedésének üteme

Forrás: Hódi, 2007 nyomán saját szerkesztés

A mórahalmi TÉSZ egy fogalom. Aki a TÉSZ-ekkel foglalkozik, az tudja, hogy ez a legjobban működő ilyen szervezet az országban. A Mórakert sok kistermelőt integrál Mórahalom környékéről, és ugyanakkor holdingként is működik, több szövetkezetet integrál, amelyek közül egyesek folyamatosan olvadnak be ebbe a TÉSZ-be. Mindez azt jelenti, hogy valamit nagyon jól csinálnak.

Kisvejke és Mórahalom példája arról tanúskodik, hogy az emberek ezeken a településeken is kételkedtek az összefogás szükségességében, de az első pályázati sikerek és a közös erőfeszítések eredményei közelebb hozták őket egymáshoz.

Mórahalom egy atipikus magyar modell abban a tekintetben, hogy a lakosság 90 százaléka több-kevesebb szállal kötődik a mezőgazdasághoz, és 1800 család foglalkozik agrártermeléssel. Ez 17 százalékkal több, mint a rendszerváltáskor volt (*Nógrádi, 1997*).

A mórakerti tagság sajátossága, hogy 2009-ben az átlagos birtokméret továbbra is kettő–öt hektár között mozog. Vannak ugyan 10–15–20 hektárosok, sőt 20–40 hektárosok is, ez utóbbiak ott helyben már nagyon nagy gazdaságnak számítanak, és ilyen birtokokból nagyon kevés van. Mórahalmon – Magyarországon kivételes módon – nincsenek 40 hektár feletti gazdaságok. A zöldségtermelő gazdaságok-

ban kis területen is sok munka van. Ezek családi gazdaságok, ahol a férj és a feleség együtt dolgozik, de gyakran a gyerekek is folytatják a gazdálkodást (*Hódi, 2007*).

EU-s csatlakozásunk után felgyorsult a zöldség- és gyümölcstermelők értékesítési koncentrációja. A Dél-Alföldön a Mórakert, a Kiskunfélegyházi és a Kisteleki TÉSZ-ek a *Dél-Alföldi Termelő, Értékesítő Szervezetek Kereskedelmi és Szolgáltató (DATÉSZ) Zrt.*-be tömörültek. 2009 nyarán a lapok már arról számoltak be, hogy a kormány mentőcsomagot dolgozott ki a dél-alföldi gyümölcs- és zöldségágazat megmentésére. Ötezer család megélhetéséről van szó, és az adósságspirálba keveredett DATÉSZ Zrt.-ben a konszolidációs program keretén belül az állam tulajdonrészt szerez. Az állam egyetértésével fogják kiválasztani a társaság vezető tisztségviselőit. A dél-alföldi TÉSZ-ek helyzete nem egyedüli, szinte az ország többi TÉSZ-e is hasonló helyzetben van. Így a DATÉSZ-szel kapcsolatos mentőakció kísérletinek is tekinthető.

A SOLTVADKERTI SZŐLŐ- ÉS BORTERMELŐ INNOVÁCIÓS KÖZPONT

Soltvadkertre, a török hódoltság után elnéptelenedett faluba, németeket és szlovákokat telepítettek, akik a gazdálkodás elindításához jelentős kedvezményeket kaptak. A XIX. században pedig a faluközösség vevőtársaságot alapított, és ez a társaság egyszerre megvett közel tízezer hektár földet az uraságtól. Ez a lépés a múltban erősítette a lakosság összetartó erejét, és lehetővé tette, hogy mindenki a faluban erejéhez mérten földhöz jusson. Mindez igen korán az árutermelő közép- és kisbirtokos parasztpolgárság kialakulásához vezetett. Ráadásul Soltvadkerten gyenge minőségű homoktalaj volt, amely, különösen a filoxérajárvány után, a szőlő- és gyümölcstermelés felé kényszerítette a lakosságot. A múltban, a faluban a társadalmi szerkezetet befolyásoló elsődleges szempont nem a nemzeti vagy vallási hovatartozás, hanem az volt, hogy ki milyen gazda, azaz hogyan műveli a szőlőjét, és ez a magatartás ösztönözte a helyi gazdákat az újításra, a többlettermelésre, a jó gazdálkodásra.

Bár az 1948 utáni kommunista agrárpolitika megszüntette a polgárosodott paraszti rétegeket, a szakszövetkezet megalakulásával azonban egy kisebbség számára újraindult a polgárosodás (*Szelényi, 1992*). Soltvadkert sajátossága, hogy a szántók bekerültek a közös művelésbe, de a gazdák számára a szőlő megmaradt egyéni művelésben. Ez a magyar viszonyok között enyhébbnek számító kollektivizálás is érzékenyen érintette a települést, de (mint később kiderült) jó oldala is akadt: egy csapásra szakosította a gazdaságokat. Az 1970-es évekre telítődtek az értelmiségi pályák a falvakban. A közös gazdaságoknak nem volt szükségük több kertész- és agrárszakemberre, és az agrárértelmiség jelentős része – az országban ritka jelenségként – Soltvadkerten *főfoglalkozású egyéni gazdálkodóvá* vált. Ezek az egyetemet végzett gazdák a szocializmusban modernizálták a termeléstechnológiát, de nemcsak a szőlőtermelésben, hanem a szőlőfelvásárlásban, borkészítésben és értékesítésben is előreléptek. Jó példájuk nyomán a két gazdaságban – tehát a munkahelyen és otthon is, a saját gazdaságukban – dolgozók részben átvették az előbbiek gazdálkodási módszereit. Volt, aki a termelésben, volt, aki az értékesítésben követte őket. A kisebb termelők például abban, hogy nem a szakszövetkezetnek, hanem a főfoglalkozású gazdáknak adták le a szőlőt, így megszabadultak attól a kötelezettségtől, hogy az árbevétel tíz százalékát a szakszövetkezetnek kell leadni. Ennek során már a szocializmus alatt egy tőkeerős középréteg alakult ki, amelyik jól használta kapcsolati tőkéjét és pénztőkéjét is. E tőkeerős *középréteg képes volt mind a termelési, mind a*

fogyasztási célok szolgálatában beruházni (*Fertő et al., 1990*).

Soltvadkerten tehát már a hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek elején kialakult egy agrárvállalkozói elit. A rendszerváltás után pedig ebből a körből azok, akik felvállalták a *piacépítés többletmunkáját,* továbbra is megtartották *vállalkozói elitpozíciójukat*. Ebben segítséget jelenthetett a szülők példája, akik már a hatvanas években saját piacot találtak boruknak, és volt olyan vállalkozó, aki a szülői értékesítési hálózat megöröklésével indulhatott a saját útján. A régi vállalkozói elit soraiba beléptek *új vállalkozók is*, akik a rendszerváltás előtt a szőlőművelést az állattartással (sertés, liba) együtt végezték, de állásban voltak (jellemzően gépész, illetve műszaki végzettséget igénylő szakmákban), és a borkészítés csak kiegészítő jövedelem volt. Élve a rendszerváltás adta lehetőségekkel, a kilencvenes években Soltvadkerten ők is szőlőtermelő és borkészítő *főfoglalkozású egyéni vállalkozóvá* váltak (*Schwarcz, 2000–2001*). Nekik megfelelő szakértelmük volt, és csak a jó piaci kapcsolatok kialakítását kellett megteremteniük. Mindkét – a régi és az új – vállalkozói elit egyéni utakon jár, saját pénz- és kapcsolati tőkéjét használva fontos integrátori szerepet tölt be a helyi piacon, sok szőlőt és bort vásárol fel a kisebb helyi termelőktől, és a bort országos piacokon értékesíti. Gazdaságaik gépi ellátottsága nagyon jó, folyamatosan visszaforgatják a pénzt a termelésbe, és állandóan terveznek, több és nagyobb erőgépeket, szállítóeszközöket szeretnének beszerezni és minőségi bort előállítani.

1992 után Soltvadkerten a korábban oly jellemző kettős foglalkoztatás szinte teljesen felszámolódott: a munkahely mellett szőlőt művelők száma drasztikusan csökkent, de mindemellett e településen az agrárvállalkozások aránya messze meghaladja az országos és a kistérségi átlagot is. A rendszerváltás után egyre többen választották fő megélhetési forrásuknak a szőlőtermelést és a borkészítést, illetve a borértékesítést, kereskedelmet. Honlapjukon az szerepel, hogy Soltvadkert a szőlő és bor városa. Ez azt jelenti, hogy a település identitásának részévé vált a szőlő és a bor.

Soltvadkertnek sajátossága, hogy egyrészt – Mórahalommal ellentétben nem számolták fel, hanem – mindkét korábbi szakszövetkezet fennmaradt a rendszerváltás után is, de csökkenő földterülettel, tagi és alkalmazotti létszámmal, hiszen sokan kivitték földjeiket, illetve kiváltak a szakszövetkezetből, mint például a fent említett új vállalkozók. A szakszövetkezet így elveszítette hajdani legfőbb gazdálkodószervezet-pozícióját, ezt a pozíciót egyéni képességei és piaci jártassága függvényében a régi és az új gazdák elitje vette át. A másik sajátossága a kisvárosnak az, hogy itt a gazdák nem szövetkeztek, hanem egyéni utakon jártak. Ezt egyrészt a parasztpolgári, továbbá a német, illetve a szlovák származású családi háttérnek köszönhetik. Kisvejkén a lakosság egy része szintén német származású. Ilyen közösségekben könnyebben megszületik az összefogás, mint a színtiszta magyar közösségekben. Mórahalom – mint korábban láttuk – jó példa arra, hogy a magyar települések is össze tudnak fogni. Másrészt viszont azért sikeresek az egyéni utakon járó soltvadkertiek, mert ők nem a rendszerváltáskor kezdték, hanem előbb a szakszövetkezeti formának köszönve már az 1970-es években, de főleg 1982 után, amikor Magyarországon a magánszemélyeknek is engedélyezték a palackozást. A rendszer adta lehetőségeket a múltban a soltvadkertiek jól kihasználták, és ennek pozitív hatása a mai vállalkozásokra előnyösen hat.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

(1) Csáki Cs. et al. (szerk.) (2008): Restructuring Market Relations in Food and Agriculture of Central and Eastern Europe: Impact upon Smoll Formers. Budapest, Agroinform Kiadó – (2) Dudás Gy. (2009): A TÉSZ-en keresztüli értékesítést motiváló tényezők és körülmények. Gazdálkodás. 53. évf. 5. sz. 404–412. pp. – (3) Duró A. (2000–2001): Mórahalom. In: Váradi M. M. (szerk.): Megélhetési stratégiák Magyarországon az agrártérségekben. Budapest, MTA Regionális Kutatások Központja. Vidékfejlesztési Horizontális Műhely, 47–68. pp. – (4) Fertő I. et al. (1990): A siker titka: Magánerős modernizáció (Soltvadkert). Tér és Társadalom. IV. évf. 1. sz. 77–88. pp. – (5) Hann, Ch. (1980): Tázlár: a village in Hungary. Cambridge University Press, Cambridge – (6) Hódi P. (2007): Mórakert egy sikeres mezőgazdasági és vidékfejlesztési modell. In: Kovács T. (szerk.): A vidéki Magyarország az EU-csatlakozás után. VII. Falukonferencia. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, 105–112. pp. – (7) Nagy F. (2003): Helyi kezdeményezésű gazdaságfejlesztés. In: Kovács T. (szerk.): A vidéki Magyarország az EU-csatlakozás előtt. VI. Falukonferencia. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja – Magyar Regionális Tudományi Társaság, 481–486. pp. – (8) Nógrádi Z. (1997): A települési egyesülettől a térségi szövetségig. In: Kovács T. (szerk.): A fenntartható mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig. IV. Falukonferencia. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, 292–298. pp. – (9) Schwarcz Gy. (2000–2001): Soltvadkert. In: Váradi M. M. (szerk.): Megélhetési stratégiák Magyarország agrártérségeiben. Budapest, MTA Regionális Kutatások Központja. Vidékfejlesztési Horizontális Műhely, 92–115. pp. – (10) Szelényi I. (1992): Harmadik út? Polgárosodás a vidéki Magyarországon. Budapest, Akadémiai Kiadó